

ЧЛАНЦИ

Snežana FERJANČIĆ*

RIMSKA VOJSKA NA TLU CRNE GORE: EPIGRAFSKA SVEDOČANSTVA

ABSTRACT: *Epigraphic evidence from the territory of Montenegro pertaining to the Roman army testifies to the history of the province of Dalmatia and its garrison. Inscriptions imply the existence of stations of beneficiarii consularis in Doclea and Municipium Splonistarum respectively. From the reign of Marcus Aurelius onwards, the latter town might have been garrisoned by a detachment of the cohort II milliaria Delmatarum, which was stationed on the border between Dalmatia and Moesia Superior. Epigraphic evidence from Risinium and Municipium Splonistarum shows that the units of the Roman army were replenished with recruits from these towns and their territories. Onomastic evidence implies that some of the conscripts belonged to the indigenous population of Dalmatia.*

KEYWORDS: *Montenegro, epigraphic monuments, Roman army, Doclea, Municipium Splonistarum, Risinium, Kosijerevo.*

Teritorija Crne Gore ulazila je u rimsko doba u sastav Dalmacije. Ova provincija nastala je podjelom Ilirika koja se u modernoj historiografiji različito datuje. Mišljenja sežu od izbijanjadelmatsko–panonskog ustanka (6. godine) do prvih godina Tiberijeve vlade.¹ Garnizon Dalmacije su tokom većeg dela I veka činile legije i pomoćni odredi. Od vremena Domicijanovog pohoda protiv Dačana, verovatno od 86. godine, u Dalmaciji su bila stacionirana samo *auxilia*.²

* Autorka je redovna profesorka Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

¹ Za pregled pretpostavki o vremenu podele Ilirika vid. D. Dzino, *Illyricum in Roman Politics 229 BC-AD 68*, Cambridge 2010, 160.

² Za vojnu posadu Dalmacije vid.: J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969, 88–106, 471–474; G. Alföldy, Die Auxiliärtruppen der Provinz Dalmatien, u: *Römische Heeresgeschichte. Beiträge 1962 – 1985*, Amsterdam 1987, 239–297 (= *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 14, 1962, 259–296).

Epigrafske potvrde prisustva rimske vojske sa tla Crne Gore relativno su malobrojne u odnosu na druge krajeve Dalmacije. Natpisi na kojima se spominju vojnici i njihove jedinice potiču sa četiri lokaliteta: iz Risna (*Risinium*), Duklje (*Doclea*), Komina i Pljevalja (*municipium Splonistarum*³) i Kosijereva. Uzeti zajedno, ovi spomenici svedoče o istoriji Dalmacije i njejoj vojnoj posadi.

Najranije epigrafsko svedočanstvo o rimskoj vojsci na tlu Crne Gore je terminacijski natpis iz Kosijereva na levoj obali Trebišnjice. Ono potiče s kraja Titove ili s početka Domicijanove vlade (kat. br. 1). Iz natpisa saznajemo da je namesnik Dalmacije Lucije Funisulan Vetonijan, koji je provincijom upravljao od oko 80. do 83. godine, Titu Kasiju Frontonu, nižem oficiru legije *IV Flavia Felix*, naložio da se pobrine za obnovu mosta i graničnika na imanju porodice Vesijevaca (*Vesii*). U vreme kada je Frontonu poverena ova dužnost, legija *IV Flavia* boravila je u Burnumu u Dalmaciji. Tamo je dovedena odmah posle osnivanja početkom 70. godine, kao zamena za legiju *XI Claudia*, koja je prebačena na Rajnu, kako bi učestvovala u suzbijanju pobune batavskog poglavara Julija Civilisa.⁴ Praksa da provincijski namesnici oficirima rimske vojske u Dalmaciji nalažu da reše granične sporove između pojedinih zajednica posvedočena je tokom dobrog dela I veka, od ranih godina Tiberijeve vlade do epohe Flavijevaca. Prvi slučajevi potiču iz vremena namesništva Publija Kornelija Dolabele, koji je Dalmacijom upravljao od 14. do 20. godine.⁵ Centurion VII legije Gaj Ticije Gemin razgraničio je, po njegovom nalogu, teritorije Nedinuma i Korinijuma,⁶ odnosno Nedinuma i Aserije.⁷ Najmlađi posvedočeni slučaj razgraničenja je upravo ovaj u kojem je učestvovao Tit Kasije Fronton. Treba napomenuti da je on bio *optio*, tj. zamenik centuriona legije *IV Flavia*. Njegovo imenovanje predstavlja odstupanje od prakse da granične sporove rešavaju centurioni ili viši ofi-

³ Naziv grada je na epigrafskim spomenicima zabeležen u skraćenom obliku kao *municipium S.* (*ILJug* 1702), odnosno *Sf./JLO* (*CIL* III 8308). Nema sumnje da ga treba razrešiti kao *municipium Splonistarum*. O tome vid.: S. Loma, *Princeps i peregrini incolae* u municipiju S(plonistarum ?), *ŽA* 52, 168–170; M. Mirković, *Municipium S()*. *A Roman Town in the Central Balkans, Komina near Pljevlja, Montenegro*, Oxford 2012, 29–30; eadem, *Municipium S. Rimski grad u Kominima kod Pljevalja*, Beograd 2013, 59–61.

⁴ E. Ritterling, *RE* XII, 1540–1541, s. v. *legio*; Wilkes, *Dalmatia*, 96–97.

⁵ A. Jagenteufel, *Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian*, Wien 1958, 11–17, no. 3; Wilkes, *Dalmatia* (n. 2), 442; B. E. Thomasson, *Laterculi praesidium I*, Goeteborg 1984, 89, no. 14.

⁶ *CIL* III 9973 = *ILS* 5953 = J. J. Wilkes, *Boundary Stones in Roman Dalmatia*, *AV* 25, 1974, no. 6.

⁷ S. Čače, Aserija u antičkim pisanim izvorima, *Asseria* 1, 2003, 19–21, no. 1 = *AE* 2003, 1332. Na ovom spomeniku je preimenovanje centuriona zabeležen kao *C(aius)*, a na prethodnom (vidi n. 6) kao *S()*. Nema sumnje da je reč o istoj ličnosti, čiji je preimenovanje pogrešno navedeno na prvom natpisu. Čače, *op. cit.*, 21 pomišlja da je greška verovatno nastala još u predlošku s kojeg je tekst prenet na kamen.

ciri. Sudeći prema sačuvanom epigrafskom materijalu, to su najčešće čini-li centurioni dalmatinskih legija *VII Claudia* i *XI Claudia*.⁸ U dva slučaja je razgraničenje povereno višim oficirima. Lucije Trebije Sekundo, koji je pod Kaligulom odredio granicu između Oneuma i Naresta, bio je po svoj prilici *praefectus castrorum* VII legije.⁹ Gaj Petilije Firmo, *iudex datus* u sporu iz vremena Vespazijanove vlade između zajednica čiji nazivi nisu sačuvani, bio je tribun legije *IV Flavia Felix*.¹⁰

Terminacijski natpis iz Kosijereva bio je uklesan na južnoj granici imanja Vesijevaca. Njegovo središte bila je luksuzna vila i aglomeracija na lokalitetu Panik,¹¹ koja se identifikuje sa putnom stanicom Leusinijum.¹² Most za čiju se obnovu pobrinuo Tit Kasije Fronton nalazio se oko 1 km uzvodno od graničnog natpisa, na lokalitetu Mostine, gde je rimski put prelazio preko Trebišnjice. Temelji mosta vidljivi su kada nivo reke opadne.¹³ *Vesii* su porodica italiskog porekla, koja je posed sa središtem u Paniku dobila u prvoj polovini I veka, kad je građen put.¹⁴ Moguće je da je Tit Kasije Fronton odredio granicu između njihovog imanja i plemenske zajednice Deramista.¹⁵ *Civitas Deramistarum* prostirala se istočno od zajednice Daversa, do Bileće i obuhvatala je Popovo polje i dolinu Trebišnjice.¹⁶

Epigrafski spomenici svedoče o postojanju dveju beneficijarnih stanica na teritoriji Crne Gore. Jedna se nalazila u Dokleji, a druga u municipijumu *Splonistarum*. Dokleja je bila jedan od najznačajnijih gradova južne Dalmacije. Status municipijuma stekla je u vreme vladavine dinastije Flavijevaca, po svoj prilici pod Titom (79–81. godine).¹⁷ U Dokleji su pronađena

⁸ Wilkes, *AV* 25, 1974, no. 4, 6–8, 10, 12, 19, 23; Čače, *Asseria* 1, 2003, 19–21, no. 1.

⁹ Wilkes, *AV* 25, 1974, no. 17; idem, *Dalmatia* (n. 2), 457.

¹⁰ Wilkes, *AV* 25, 1974, no. 25.

¹¹ O imanju i vili na Paniku vid.: I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Sarajevo 1988, 84–85.

¹² D. Sergejevski, *Rimska cesta Narona – Leusinium (prethodno istraživanje)*, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Arheologija* 17, 1962, 112; idem, *Borne frontières romaine de Kosijerevo*, *Archaeologia Yugoslavica* 5, 1964, 94; I. Bojanovski, *Rimska cesta Narona – Leusinium kao primjer saobraćajnog kontinuiteta*, *Godišnjak CBI* 10, 1973, 165–166; idem, *Bosna i Hercegovina* (n. 11), 85; Д. Грбић, *Племенске заједнице у Илирику. Предурбане административне структуре у римским провинцијама између Јадрана и Дунава (I–III век)*, Београд 2014, 160; Г. М. Самарцић, *Римска комуникација Leusinium–Sallunto–Anderba*, *Зборник радова Филозофског факултета (Косовска Митровица)* 46, 2016, 205.

¹³ Sergejevski, *Archaeologia Yugoslavica* 5, 1964, 94; Самарцић, *Зборник радова Филозофског факултета (Косовска Митровица)* 46, 2016, 205–206.

¹⁴ A. i J. Šašel, *ILJug* 78, ad no. 647. Za italско poreklo Vesijevaca posvedočenih u Dalmaciji vidi: Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, 135–136.

¹⁵ Wilkes, *Dalmatia* (n. 2), 259.

¹⁶ Грбић, *Племенске заједнице у Илирику* (n. 12), 151.

¹⁷ G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965, 144–145; Wilkes, *Dalmatia* (n. 2), 260–261; L. Mrozewicz, *Flavian municipal foun-*

tri natpisa konzularskih beneficijara – jedan fragment nadgrobnog spomenika i dva žrtvenika. Nadgrobni spomenik konzularskog beneficijara, čije ime i naziv jedinice nisu sačuvani, podigla je neka Rufina (kat. br. 4). Prirodu njihove veze nije moguće precizno odrediti. Ona je mogla biti beneficijarova žena,¹⁸ ali i njegova majka, sestra ili ćerka. Žrtvenike su Jupiteru Kapitolinskom, Eponi i Geniju mesta posvetili Gaj Okratije Lakon (kat. br. 2 iz 187. godine) i Publije Benije Egregije (kat. br. 3, datovan u II vek). Lakon je u stanicu u Dokleji prekomandovan iz legije *I Adiutrix*, koja je bila stacionirana u Donjoj Panoniji. Njen logor je od poslednje decenije I veka, sa izvesnim prekidima tokom Trajanovih dačkih ratova (100–106. godine) i pohoda protiv Parčana (113–115. godine), bio Brigetion.¹⁹ Naziv Egregijeve jedinice, zabeležen u šestom redu njegovog natpisa, glasio je *cohors voluntariorum*. U rimskoj vojsci su u doba carstva posvedočene najmanje 32 kohorte dobrovoljaca. Njihovo osnivanje, kao i u slučaju kohorti *ingenueorum civium Romanorum*, vezuje se za krizu tokom Avgustove vlade, kada su Rimljani bili suočeni sa delmatsko-panonskim ustankom (6–9. godine) i Varovim porazom u Teutoburškoj šumi (9. godine). Kohorte *voluntariorum* su verovatno oformljene od oslobođenih robova koje je Avgust pozvao u vojnu službu.²⁰ Jedinicu u kojoj je služio Publije Benije Egregije po svojoj prilici treba identifikovati sa kohortom *VIII voluntariorum civium Romanorum*. Ona je bila stacionirana u Dalmaciji od vremena delmatsko-panonskog ustanka. U I veku je bila u Andetrijum, da bi krajem stoleća bila premeštena u Tilurijum.²¹

Žrtvenik čiji je dedikant Publije Benije Egregije zanimljiv je jer donosi podatke o Egregijevoj karijeri i dužnostima. U šestom i sedmom redu natpisa navedene su dve šarže – *adiutor principis* i *beneficiarius consularis* (kat. br. 3). Nema sumnje da je Egregije kao konzularski beneficijar služio u Dokleji, gde je spomenik pronaden. Razmatranje njegove karijere zavisi od tumačenja prve šarže i prilike u kojoj je podignut žrtvenik. Prema jednoj interpretaciji, izraz *adiutor principis* preciznije opisuje Egregijeve administrativne dužnosti kao beneficijara u štabu namesnika Dalmacije. Poznati su primeri da beneficijari bliže određuju svoje dužnosti koristeći dodatne termi-

dationsin Dalmatia, u: K. Twardowskaetal. (ed.), *Within the Circle of Ancient Ideas and Virtues. Studies in Honour of Professor Maria Dzielska*, Krakow 2014, 213; Грбић, *Племenske заједницеу Илирку* (n. 12), 147–148.

¹⁸ O. Hirschfeld, *CILIII* 13828; P. Sticotti, *Die römische Stadt Doclea in Montenegro*, Wien 1913, 174, no. 38.

¹⁹ B. Lörincz, *Legio I Adiutrix*, u: Y. LeBohec (ed.), *Les légions de Rome sous le Haut-Empire. Actes du Congrès de Lyon (17-19 septembre 1998)*, Lyon 2000, 151–158.

²⁰ L. Keppie, Chapter II. The Army and the Navy, u: *Legions and Veterans. Roman Army Papers 1971–2000*, Stuttgart 2000, 31–32.

²¹ Wilkes, *Dalmatia* (n. 2), 473–474; G. Alföldy, *Auxiliartruppen* (n. 2), 254, no. 18.

ne. U Lambezisu u Numidiji su posvedočeni *domicurius*²² i *domicurator*,²³ a u Sirmijumu u Panoniji *agrimensor*.²⁴ Ovo tumačenje počiva na pretpostavci da Egregijev žrtvenik nije posvećen prilikom unapređenja. Ono se u votivnim natpisima obično označava povezivanjem činova veznikom *et* ili upotrebom predloga *ex* ispred prethodnog čina.²⁵ Ukoliko je, međutim, žrtvenik povezan sa unapređenjem, u obzir bi trebalo uzeti dve interpretacije. *Adiutor principis* bi mogao biti pomoćnik centuriona koji je rukovodio štabom namesnika provincije (*princeps praetorii*). Na osnovu toga se pretpostavljalo da je Egregije najpre bio *beneficiarius consularis*, pa zatim *adiutor principis*.²⁶ Prema drugom mišljenju, prvo je služio kao *adiutor principis praetorii*, pa je kasnije kao konzularski beneficijar poslat u stanicu u Dokleji.²⁷ Šarža *adiutor principis* mogla bi se protumačiti i na drugačiji način. Možda je Egregije, budući da je služio u pomoćnom odredu, bio pomoćnik najstarijeg centuriona po rang u kohorte *VIII voluntariorum civium Romanorum*. Ovi oficiri često su nazivani jednostavno *principes*.²⁸ Iz tog čina je unapređen u konzularskog beneficijara i potom detaširan u stanicu u Dokleji. Tom prilikom je podigao žrtvenik Jupiteru Kapitolinskom, Eponi Kraljici i Geniju mesta.

Prisustvo konzularskih beneficijara je, osim u Dokleji, epigrafski posvedočeno i u municipijumu *Splonistarum*. Nastanak i razvoj ovog grada u tesnoj su vezi sa rudnicima srebra u njegovoj okolini. Pretpostavlja se da je njihovo administrativno središte bilo u Kolovratu kod Pljevalja. Status municipijuma, međutim, pod Markom Aurelijem (161–180. godine) nije dodeljen ovom rudničkom vikusu, kao što je bilo uobičajeno, već domorodačkom naselju u Kominima.²⁹ O postojanju beneficijarne stanice u municipijumu *Splonistarum* svedoče tri epigrafska spomenika. Samo je žrtvenik posvećen Jupiteru Kapitolinskom (*Juppiter Optimus Maximus*) precizno datovan u 194.

²² CBFIR 772, 773.

²³ CBFIR 774.

²⁴ M. Mirković, Beneficarii consularis in Sirmium, *Chiron* 24, 1994, 374, no. 25 = *AE* 1994, 1424.

²⁵ J. Nelis-Clément, *Les beneficarii: militaires et administrateurs au service de l'Empire (Ier s. a.C. – VIe s. p.C.)*, Bordeaux 2000, 383.

²⁶ A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres* (Einl., Bericht u. Nachtr. von B. Dobson), Köln – Graz 1967², 34; CBFIR p. 384, ad no. 488.

²⁷ Wilkes, *Dalmatia* (n. 2), 120. Matijević, *Tusculum* 2, 2009, 52 i n. 113 izražava rezervu u pogledu pretpostavke da je Publije Benije Egregije bio pomoćnik centuriona koji je bio na čelu štaba provincijskog namesnika. On navodi mišljenje Anamarije Kurilić, prema kojem Egregije nije bilo beneficijar, nego njegov viši pomoćnik (*adiutor princeps*).

²⁸ Domaszewski, *Rangordnung* (n. 26), 66; M. Speidel, *Princeps as a Title for ad hoc Commanders*, u: *Roman Army Studies* I, Amsterdam 1984, 189.

²⁹ O nastanku i razvoju municipijuma *Splonistarum* vidi: Loma, *ŽA* 52, 2002, 143–179; eadem, Проблеми идентификације, уређења и становништва муниципија С. Гласник завичајног музеја (Пљевља) 3, 2002, 9–23; Mirković, *Municipium S* (n. 3), 28–33; eadem, *Municipium S* (n. 3), 56–65.

godinu (kat. br. 6). Njegov dedikant bio je Publije Elije Fuscin, *beneficiarius consularis* legije *I Adiutrix*, stacionirane, kako smo gore naveli, u Brigetionu u Donjoj Panoniji.³⁰ Žrtvenik posvećen Nemezi i Geniju municipija datovan je na kraj II veka ili na početak III veka (kat. br. 7). Ime njegovog dedikanta nije moguće do kraja rastumačiti. Kognomen, zabeležen u četvrtom redu, glasio je *Saturninus*. Gentilno ime, navedeno na kraju trećeg reda u skraćenom obliku, možda je glasilu *Fl(avius)* ili *Hel()*. Izdavači korpusa beneficijarnih natpisa Rimskog carstva napominju da bi *Hel()* mogao biti skraćeni nomen beneficijara ili naziv municipijuma.³¹ Druga mogućnost se čini malo verovatnom, jer je municipijum čijem je Geniju posvećen žrtvenik po svoj prilici municipijum *Splonistarum*. Daleko je prihvatljivija pretpostavka da je reč o skraćenom gentilnom imenu. Ono je moglo glasilu *Helvius* (u Dalmaciji posvedočeno 16 puta³²), ali i *Helvidius*, *Helius/Hellius*, *Helstrius*, *Helvecius*, *Helvisius* (ova imena nisu zabeležena u Dalmaciji).³³ Saturnin je u štab namesnika Dalmacije detaširan iz legije *XI Claudia*. Ona je u II i III veku činila deo donjomezijske posade. Na Dunav je prekomandovana iz Germanije, neposredno posle dačkog upada u Donju Meziju tokom zime 101/102. godine. Kratko vreme je bila stacionirana u Eskusu, da bi po završetku Trajanovih dačkih ratova bila premeštena nizvodno u Durostorum, gde je ostala do pozne antike.³⁴ O prisustvu konzularskih beneficijara u municipijumu *Splonistarum* svedoči i nadgrobni spomenik dvadesetosmogodišnjeg Aula Gablija Liberala iz II veka. Podigao ga je Flavije Aper, *beneficiarius consularis* nepoznate jedinice (kat. br. 8).

Konzularski beneficijari raspoređeni u provincijama širom Rimskog carstva obavljali su raznolike dužnosti. One su, između ostalog, uključivale staranje o održavanju reda i mira, nadgledanje vitalnih saobraćajnica, kontrolu nad lokalnim stanovništvom, prikupljanje informacija za namesnika provincije. Na finansijskom planu, *beneficarii consularis* su učestvovali u prikupljanju carina, poreza i anone za vojsku (*annona militaris*). Neki od njih obavljali su i sudske dužnosti i razmatrali peticije lokalnog stanovništva.³⁵ Upravo ova raznolikost otežava određivanje dužnosti konzularskih be-

³⁰ Vid. supra n. 19.

³¹ *CBFIR* p. 358, ad no. 451.

³² *OPEL* II 176–177.

³³ *OPEL* II 176.

³⁴ F. Matei-Popescu, *The Roman Army in Moesia Inferior*, București 2010, 133–134.

³⁵ O dužnostima beneficijara opširnije vid.: M. Mirković, *Beneficarii consularis and the New Outpost in Sirmium*, *Roman Frontier Studies 1989, Proceedings of the XVth International Congress of Roman Frontier Studies*, Exeter 1991, 255–256; J. Ott, *Die Beneficiarius. Untersuchungen zu ihrer Stellung innerhalb der Rangordnung des römischen Heeres und zu ihrer Funktion*, Stuttgart 1995, 113–155; Nelis-Clément, *Beneficarii* (n. 25), 211–268; B. Rankov, *The governor's men: the officium consularis in provincial administration*, u: A. Goldsworthy, I. Haynes (ed.), *The Roman Army as a Community*, Cambridge 1999, 15–35.

neficijara stacioniranih u Dokleji i municipijumu *Splonistarum*. *Beneficarii consularis* na službi u Dokleji verovatno su se, pored ostalog, starali o bezbednosti saobraćaja na putu koji je prolazio neposredno pored grada. Ova komunikacija je vodila kroz unutrašnjost Dalmacije i povezivala je Naronu i Skodru.³⁶ Iste dužnosti mogli su imati i konzularski beneficijari u municipijumu *Splonistarum*. Tu su se od magistralne saobraćajnice koja je jadransko primorje povezivala sa unutrašnjošću i dolinom Ibra odvajali ogranci na sever (u dolinu donjeg Lima) i jug (u dolinu Tare).³⁷ Postojanje beneficijarne stanice u municipijumu *Splonistarum* moglo bi se povezati i sa rudnicima srebra u oblasti grada. Beneficijari su u rudničkim distriktima bili zaduženi za održavanje reda, a obavljali su i određene administrativne i finansijske dužnosti.³⁸

Votivni spomenici konzularskih beneficijara iz Dokleje i municipijuma *Splonistarum* zanimljivi su zbog božanstava kojima su upućene molitve. Žrtvenik iz 194. godine, nađen u sekundarnoj upotrebi u Pljevljima, bio je posvećen Jupiteru Kapitolinskom (kat. br. 6). *Iuppiter Optimus Maximus* je bio vrhovni bog rimskog panteona, zaštitnik države i pokrovitelj careva. Njegov kult bio je jedan od zvaničnih kultova rimske vojske.³⁹ Više od 50% votivnih spomenika konzularskih beneficijara bilo je posvećeno Jupiteru Kapitolinskom, bilo samom, bilo u kulturnoj zajednici sa drugim božanstvima.⁴⁰ Na žrtvenicima iz Dokleje nalazimo gasa Eponom, koja nosi epitet *Regina*, i Genijem mesta (*Genius loci*) (kat. br. 2, 3). Epona je izvorno keltska boginja, zaštitnica konja i konjanika. Stoga ne iznenađuje što je njen kult bio veoma raširen u rimskoj vojsci, naročito među konjanicima koji su služili u telesnoj gardi careva ili provincijskih namesnika (*equites singulares*).⁴¹ O poštovanju Epone među konzularskim beneficijarima svedoče još tri natpisa iz balkan-

³⁶ M. Гарашанин, Црна Гора у доба Римског царства, у: *Историја Црне Горе. Књига прва: Од најстаријих времена до краја XII вијека*, Титоград 1967, 194–195.

³⁷ I. Bojanovski, Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, V. Gornje Podrinje u sistemu rimskih komunikacija, *Godišnjak CBI* 23, 1987, 108–111.

³⁸ Nelis-Clément, Beneficarii (n. 25), 259–264; Ott, *Die Beneficiarii* (n. 35), 151–155.

³⁹ A. von Domaszewski, Die Religion des römischen Heeres, *Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst* 14, 1895, 22–28; G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, München 1902, 110–113; E. Birley, The Religion of the Roman Army: 1895–1977, u: *The Roman Army. Papers 1929–1986*, Amsterdam 1988, 401–402; Y. le Bohec, *L'armée romaine*, Paris 1990, 260, 264.

⁴⁰ J. Nelis-Clément, Le monde des dieux chez les beneficarii, u: *Der römische Weihebezirk von Osterburken II. Kolloquium 1990 und paläobotanische-osteologische Untersuchungen*, Stuttgart 1994, 252, Tableau I; eadem, Beneficarii (n. 25), 32.

⁴¹ Wissowa, *Religion und Kultus* (n. 39), 315; K. M. Linduff, Epona: A Celt among the Romans, *Latomus* 38, 1979, 817–837; M. Speidel, *Equites singulares Augusti. Begleittruppe der römischen Kaiser des zweiten und dritten Jahrhunderts*, Bonn 1965, 73–74; idem, *Guards of the Roman Army*, Bonn 1978, 39.

skih i podunavskih provincija Rimskog carstva. Jedan žrtvenik, datovan u vreme Karakaline vlade (212–217. godine), nađen je u Magnumu u Dalmaciji. Posvetio ga je *beneficiarius consularis* legije *XI Claudia*.⁴² Iz istog perioda potiče i votivna ara iz Abritusa u Donjoj Meziji, posvećena 215. godine,⁴³ dok je žrtvenik iz Virunuma u Noriku okvirno datovan u III vek.⁴⁴ Poštovanje Eponinog kulta među konzularskim beneficijarima treba povezati sa njihovim raznolikim dužnostima, koje su svakako uključivale upotrebu konja. Treće božanstvo kojem su Lakon i Egregije uputili svoje molitve je *Genius loci*. Konzularski i drugi beneficijari relativno su često posvećivali spomenike Genijima mesta.⁴⁵ Svako mesto imalo je svog božanskog zaštitnika kojeg je trebalo umilostiviti. Pored toga, beneficijari nisu dugo ostajali na jednom mestu službe, pa im je prizivanje lokalnih božanstava olakšavalo uklapanje u novu sredinu.⁴⁶ Drugi žrtvenik iz municipijuma *Splonistarum* bio je posvećen Nemezi i Geniju municipijuma (kat. br. 7). Kult Nemeze je bio raširen u rimskoj vojsci, naročito u III veku. Smatrali su je zaštitnicom arene i vežbališta. Pored toga, Nemeza je kažnjavala obesne neprijatelje i donosila pobedu.⁴⁷ Njen kult je posvedočen i među beneficijarima, najčešće u podunavskim provincijama, odakle potiče više od polovine dedikacija.⁴⁸ *Genius municipii* je svakako zaštitnik municipijuma *Splonistarum*, gde je dedikant spomenika služio u beneficijarnoj stanici. Beneficijari su posvete Genijima gradova (municipijuma ili kolonija) podizali iz sličnih razloga kao i Genijima mesta. Nastojali su da obezbede zaštitu i podršku lokalnih božanstava koja su bdela nad stanicama i naseljima u kojima su služili.

Iz Dokleje i municipijuma *Splonistarum* potiče još nekoliko svedočanstava o rimskoj vojsci, pored spomenika konzularskih beneficijara. U Dokleji je počivao jedan legionar. Na žalost, ni njegovo ime, ni naziv legije nisu sačuvani (kat. br. 5). Njegov nadgrobni spomenik mogao bi se datovati u I vek. Prvi izdavači natpisa su pomišljali da je vojnik sahranjen u Dokleji služio u odredu neke od legija koje su u I veku bile stacionirane u Dalmaciji – VII ili XI.⁴⁹ Ovu pretpostavku treba primiti sa velikom dozom rezerve jer

⁴² *CBFIR* 434.

⁴³ R. Ivanov, Zwei Inschriften der beneficiarii consularis aus dem Kastell Abritus in Moesia Inferior, *ZPE* 100, 1994, 485–486, no. 2 = AE 1993, 1370.

⁴⁴ *CBFIR* 253.

⁴⁵ Nelis-Clément, Le monde des dieux chez les beneficiarii, 252, Tableau I; eadem, Beneficiarii (n. 25), 33–35. Za Genije mesta vid.: Wissowa, *Religion und Kultus* (n. 39), 156–157.

⁴⁶ J. Helgeland, Roman army religion, u: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II* 16/2, Berlin 1978, 1499–1500; Matijević, *Tusculum* 2, 2009, 52–53.

⁴⁷ Herter, *RE* XVI/2, 2369–2370, s.v. *Nemesis*; Wissowa, *Religion und Kultus* (n. 39), 315–316; Birley, *Religion of the Roman Army* (n. 39), 406–407.

⁴⁸ Nelis-Clément, Le monde des dieux chez les beneficiarii, 252, Tableau I.

⁴⁹ C. Praschniker, A. Schober, *Archäologische Forschungen in Albanien und Montenegro*, Wien 1919, 2, ad no. 1.

su u Dalmaciji u I veku bile još dve legije – *XX Valeria Victrix* i *IV Flavia*.⁵⁰ Osim toga, naš vojnik je mogao služiti i u nekoj drugoj legiji i provinciji, a spomenik je podignut u Dokleji jer je tamo bio rođen i regrutovan.

Jedan natpis iz Komina ukazuje da je u municipijumu *Splonistarum*, pored konzularskih beneficijara, bila stacionirana i veksilacija kohorte *II milliaria Delmatarum*. Reč je o nadgrobnom spomeniku Ravonije Autumne, žene Asidonija Vitelijana, centuriona kohorte *II milliaria* (kat. br. 9). Sva je prilika da je Vitelijan služio u kohorti *II milliaria Delmatarum* koja je osnovana 168. ili 169. godine, u okviru priprema Marka Aurelija za pohod protiv Kvada i Markomana.⁵¹ Datum njenog nastanka je ujedno i *terminus post quem* za datovanje epitafa Vitelijanove žene. Kohorta *II milliaria Delmatarum* je bila deo dalmatinskog garnizona. Njen logor se nalazio u današnjem Čačku ili njegovoj neposrednoj okolini, na granici Dalmacije i Gornje Meziđe.⁵² M. Mirković je prisustvo Asidonija Vitelijana u municipijumu *Splonistarum* objasnila pretpostavkom da je bio veteran naseljen na gradskoj teritoriji. Ona ističe da nema osnova za hipotezu da je neki odred kohorte *II milliaria Delmatarum* bio stacioniran u municipijumu jer nijedan epigrafski spomenik ne ukazuje na njeno prisustvo na teritoriji grada ili u dolini Lima.⁵³ Čini se, međutim, da ovu mogućnost ne treba sasvim odbaciti. Epitaf Ravonije Autumne ne pruža čvrste indicije da je njen muž bio veteran. On je lako mogao biti u aktivnoj službi. Stoga pretpostavljamo da je zapovedao veksilacijom kohorte *II milliaria Delmatarum* koja je u drugoj polovini II veka ili u III veku bila stacionirana u municipijumu *Splonistarum*.⁵⁴

Pojedini epigrafski spomenici iz Komina ukazuju da je u municipijumu *Splonistarum* i na njegovoj teritoriji tokom II i III veka vršena regrutacija za jedinice rimske vojske. Dvadesetpetogodišnji Elije Felicijan služio je u legiji *XIII Gemina*. Njegova porodica živela je na teritoriji municipijuma *Splo-*

⁵⁰ O legijskoj posadi Dalmacije tokom I veka vidi: Wilkes, *Dalmatia* (n. 2), 88–105.

⁵¹ С. Ферјанчић, Нове кохорте Марка Аурелија у војсци Далмације и Горње Мезије, у: К. Марицки Гађански (ур.), *Антика као инспирација и предмет истраживања кроз миленије. Зборник радова*, Београд 2017, 269–270. Istu identifikaciju predložile su A. Cermanović-Kuzmanović, *Neue Funde aus dem Municipium S.*, 121 (*non vidi*); С. Лома, *Клаудије Гали Северови нови сенатор и. Истраживања из епиграфике, просопографије и римске политичке историје деведесетих година II века*, Београд 2010, 276, бр. 9; Mirković, *Municipium S()*, (n. 3), 35; eadem, *Municipium S.* (n. 3), 71. A. i J. Šašel, *ILJug*, p. 68, ad no. 612 smatraju da je verovatno u pitanju kohorta *II Aurelia nova milliaria equitata civium Romanorum* koja je u II i III veku bila stacionirana na granici Dalmacije i Gornje Meziđe.

⁵² Alföldy, *Auxiliartuppen* (n. 2), 252, no. 13; Ферјанчић, Нове кохорте Марка Аурелија (n. 51), 271.

⁵³ Mirković, *Municipium S()*, (n. 3), 35; eadem, *Municipium S.* (n. 3), 71.

⁵⁴ За центурионе помоћних одреда као заповеднике вексилација вид. von Domaszewski, *Rangordnung* (26), 62.

nistarum. Felicijanov nadgrobni spomenik, koji su podigli njegovi roditelji, nađen je na Ilijinom Brdu, 5 kilometara daleko od rimskog grada u Kominima (kat. br. 10). Na tom lokalitetu se nalazilo značajno naselje, koje je postojalo i u predrimsko doba.⁵⁵ Legija *XIII Gemina* je tokom II veka i većeg dela III veka bila stacionirana u Apulumu u Dakiji.⁵⁶ Kada je Aurelijan oko 271. godine napustio ovu provinciju, povučena je na desnu obalu Dunava. Postala je deo garnizona novoosnovane Priobalne Dakije, a logor joj je bila Raciarija.⁵⁷ Otvoreno je pitanje da li je Elije Felicijan služio u Dakiji ili Priobalnoj Dakiji, jer se njegov nadgrobni spomenik može samo okvirno datovati u vreme posle Hadrijanove vladavine (117–138. godine).

U municipijumu *Splonistarum* je uočen i Aurelije Maksim, vojnik nepoznate jedinice. Na to ukazuje okolnost da mu je nadgrobni spomenik, otkriven u Kominima, podigla majka (kat. br. 11). Aurelije Maksim je po svoj prilici pripadao domaćem stanovništvu municipijuma *Splonistarum*. Dominantnu domorodačku grupaciju na području grada činili su Delmati, koji su preseljeni iz zaleđa Salone, radi eksploatacije mineralnog blaga. Iako datum njihove deportacije nije moguće precizno odrediti, moguće je da se to dogodilo ubrzo po suzbijanju delmatsko–panonskog ustanka 9. godine.⁵⁸ Na to da je Aurelije Maksim potekao iz porodice delmatskih doseljenika ukazuje ime njegove majke. Ona je nosila ilirski kognomen *Vendo*,⁵⁹ karakterističan za područje Ridera.⁶⁰ Ovaj grad, koji se ubicira u Danilu kod Šibenika, bio je jedna od najznačajnijih aglomeracija Delmata. Status municipijuma latinskog prava stekao je pod Flavijevcima.⁶¹ Istog porekla kao i Aurelije Maksim bio je verovatno i Tit Aurelije Aplin, veteran nepoznate jedinice (kat. br. 12). Njegov nadgrobni spomenik datovan je u drugu polovinu II veka ili u III vek. Na delmatsko poreklo našeg veterana nedvosmisleno ukazuje kognomen *Aplis*. Ovo ime je tipično za onomastiku Ridera, gde je posvedočeno

⁵⁵ Mirković, *Municipium S()*, (n. 3), 37; eadem, *Municipium S.* (n. 3), 76–77.

⁵⁶ I. Piso, Les légions dans la province de Dacie, u: Y. Le Bohec (ur.), *Les légions de Rome* (n. 19), 221–224.

⁵⁷ A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia: A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London – Boston, 1974, 211–212.

⁵⁸ Лома, *Гласник завичајног музеја (Пљевља)* 3, 2002, 18–19; eadem, Домаће становништво муниципија S. у светлости нових епиграфских сведочанстава, *Старинар* 53–54, 2003–2004, 53.

⁵⁹ H. Krahe, *Lexicon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg 1929, 125; A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrer*, Wien 1957, 356; D. Rendić Miočević, Onomasticon Reditinum, u: *Iliri i antički svijet. Ilirološke studije. Povijest – arheologija – umetnost – numizmatika – onomastika*, Split 1989, 793.

⁶⁰ D. Rendić Miočević, Onomasticon Reditinum, u: *Iliri i antički svijet* (n. 59), 791; Лома, *Старинар* 53–54, 2003–2004, 52–53.

⁶¹ Wilkes, *Dalmatia* (n. 2), 290; Mrozewicz, Flavian municipal foundations in Dalmatia (n. 17), 211.

dvadeset puta.⁶² Budući da je Tit Aurelije Aplin bio veteran, možemo pretpostaviti da se nakon časnog otpusta iz službe vratio u zavičaj.

Redovima regruta iz Dalmacije pripada i Gaj Statije Celzo čija je karijera zabeležena na jednomepigrafskom spomeniku iz Risna (kat. br. 13). Gaj Statije Celzo je okarakterisan kao *evocatus Augusti*, što znači da je služio u pretorijanskoj gardi. Posle ispunjenog roka od šesnaest godina, koliko su služili pripadnici carske garde, nije otpušten iz vojske, već je zadržan zbog svojih znanja i sposobnosti, kao kandidat za čin centuriona.⁶³ Celzo je učestvovao u Trajanovim dačkim ratovima (101–102. i 105–106. godine). U oba pohoda je, zbog podviga, zaslužio odlikovanja karakteristična za evokate (*corona aurea, torques, phalerae, armillae*).⁶⁴ Poslednja stepenica njegove karijere bio je centurionat u legiji *VII Gemina* u Hispaniji. Njegovo imenovanje dovodi se u vezu sa podvizima u Trajanovim pohodima protiv Decebala.⁶⁵ Nema sumnje da je Gaj Statije Celzo, kojeg je vojnička karijera vodila od Rima od Hispanije, bio iz Risinijuma.⁶⁶ On je testamentom propisao podizanje spomenika i priređivanje javne gozbe u svom rodnom gradu. Pored toga, kao Celzova triba navedena je *Sergia*, u koju su bili upisani građani Risinijuma.⁶⁷ *Statii* su inače bili među najuglednijim porodicama ovog grada.⁶⁸ Treba napomenuti da status Risinijuma u modernoj historiografiji još uvek nije razjašnjen. Nekadašnje uporište Ardijeja dobilo je gradsku autonomiju pod Oktavijanom, pre 27. godine pre n.e. Nije jasno, međutim, da li mu je dodeljen rang kolonije ili municipijuma.⁶⁹

Epigrafski spomenici sa tla Crne Gore, koji svedoče o rimskoj vojsci, pružaju vredne podatke o istoriji Dalmacije i njenoj posadi. Najstariji natpis potiče iz vremena Domicijanove vladavine (nastao je između 80. i 83. godine) i otkriva dužnosti oficira rimske vojske u Dalmaciji. Zameniku centuriona legije *IV Flavia* poveren je zadatak da obnovi most na imanju porodice

⁶² D. Rendić Miočević, Imena Firmus, Valens, Maximus u procesu romanizacije ilirskog onomastika, u: *Iliri i antički svijet* (n. 59), 780–781; idem, Onomasticon Reditinum (n. 60), 789, 792–793; Лома, *Старинар* 53–54, 2003–2004, 48, 52–53.

⁶³ O evokatima vid.: Domaszewski, *Rangordnung* (n. 26), 75–78; E. Birley, *Evocati Aug.: A Review*, u: *Roman Army* (n. 39), 326–330 = *ZPE* 43, 1981, 25–29; V. A. Maxfield, *The Military Decorations of the Roman Army*, London 1981, 210;

⁶⁴ Maxfield, *Military Decorations* (n. 63), 210–211.

⁶⁵ P. Le Roux, *L'exercitus hispanus et les guerres daciques de Trajan*, *Mélanges de la Casa de Velázquez* 21, 1985, 94.

⁶⁶ Cf. Alföldy, *Dalmatien* (n. 17), 149, n. 85; Le Roux, *Mélanges de la Casa de Velázquez* 21, 1985, 94.

⁶⁷ Wilkes, *Dalmatia* (n. 2), 255.

⁶⁸ M. Šašel Kos, *The Statii of Risinium*, u: *Illyrica Antiqua. In honorem Duje Rendić-Miočević. Proceedings of the International Conference, Šibenik 12th–15th September 2013*, Zagreb 2017, 174–180.

⁶⁹ Šašel Kos, *The Statii of Risinium* (n. 68), 172–174.

Vesijevaca u dolini Trebišnjice i da odredi granice poseda. Epigrafski spomenici sa tla Crne Gore ukazuju na postojanje beneficijarnih stanica u Dogleji i municipijumu *Splonistarum*. Dužnosti konzularskih beneficijara na ovim lokalitetima bile su raznolike. Verovatno su uključivale nadgledanje saobraćaja na putevima, jer su se oba grada nalazila u blizini značajnih puteva ili raskrsnica. Stanica u municipijumu *Splonistarum* mogla bi se povezati i sa rudnicima srebra u blizini grada. Epigrafski spomenici iz municipijuma *Splonistarum* i Risinijuma ukazuju da je u ovim gradovima i na njihovoj teritoriji vršena regrutacija za odrede rimske vojske. U tom pogledu su naročito značajni natpisi iz municipijuma *Splonistarum* jer svedoče da je među regrutima bilo i pripadnika domaćeg stanovništva.

KATALOG EPIGRAFSKIH SPOMENIKA

KOSIJEREVO

1. Granični natpis, otkriven 1959. godine u Kosijerevu, na levoj obali Trebišnjice, 300 m od železničke stanice Dobričevo–Kosijerevo i 30 m od obale reke. Bio je urezan u živu stenu 110 cm iznad tla. Godine 1967. je isečen iz stene i prenet u Zavičajni muzej u Nikšiću, jer je mesto na kojem se nalazio potopljeno prilikom izgradnje hidroenergetskog kompleksa na Trebišnjici.

L. Funisulanus Veto/nianus leg(atus) pr(o) pr[ae]t(ore) / po]ntem et terminos [re]/novari iusit per /^β T. Casium Frontonem / o(ptionem) leg(ionis) IIII F(laviae) F(elicis) in / [fun]do Vesio (!) CN(?) /O(?)SCDLV.

D. Sergejevski, Borne frontière romaine de Kosijerevo, *Archaeologia Yugoslavica* 5, 1964, 93–95; I. Bojanovski, Rimska cesta Narona – Leusinium kao primjer saobraćajnog kontinuiteta, *Godišnjak CBI* 10, 1973, 178–181; idem, Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, *Godišnjak CBI* 25, 1987, 167, br. 17; J. J. Wilkes, Boundary Stones in Roman Dalmatia, *AV* 25, 1974, 266–267, no. 21; *ILJug* 647.

Redovi 7–8: *c(urante) / sc(ripturam) D() L() v(ilico ?)* Sergejevski, Wilkes, Bojanovski 1987. *CN/OSCDLV* Bojanovski 1973. *C:/S.C.D.L.VILJug*.

Natpis se može datovati na osnovu pomena Lucija Funisulana Vetonijana. On je bio namesnik Dalmacije od oko 80. do 83. godine (A. Jagenteufel, *Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Di-*

okletian, Wien 1958, 45–48, no. 13; J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969, 445, no. 14).

DOCLEA

2. Žrtvenik od krečnjaka, otkriven krajem 1930. godine, u ruševinama rimske Dokleje, na njivi Save Vukanovića, blizu paleohrišćanske bazilike.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Eponae Re[g(inae)] / Genio loci / C. Ocratius / Lacon b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis) / leg(ionis) I Adiutr(icis) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) / Crispino et Aeliano / co(n)s(ulibus).

A. Mayer, Novonađeni natpisi u Duklji i oko nje, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 50, 1928–1929, 67–68, br. 5; Н. Вулић, Антички споменици наше земље, *Споменик СКА* 71, 1931, 124, бр. 302; *ILJug* 1825; *CBFIR* 461.

Žrtvenik je posvećen 187. godine, za konzulata Lucija Brutija Krispina i Lucija Roscija Elijana Pakula.

3. Žrtvenik od krečnjaka, otkriven kod rimske Dokleje, uzidan u potporni stub mosta preko Morače, otprilike jednu milju uzvodno od grada.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Epone Regin(ae) / Genio loci / P. Bennius Eg^oregius mil(es) / coh(ortis) vol(untariorum) adiu[t(or)] / princ(ipis) b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis) v(otum) s(olvit).

J. A. R. Munro, W. C. F. Anderson, J. G. Milne, F. Haverfield, On the Roman town of Doclea, in Montenegro, *Archaeologia* 55/1, 1896, 64 = *AE* 1897, 5; *CIL* III 12679; P. Sticotti, *Die römische Stadt Doclea in Montenegro*, Wien 1913, 157, no. 4; *ILS* 4837; G. Alföldy, Die Auxiliartruppen der Provinz Dalmatien, in: *Römische Heeresgeschichte. Beiträge 1962 – 1985*, Amsterdam 1987, 291, no. 18/36; *CBFIR* 488.

Žrtvenik se okvirno datuje u II vek: *CBFIR*; Alföldy, *loc. cit.* Matijević, *Cohors VIII Voluntariorum civium Romanorum* i neki njezini pripadnici u službi namjesnika provincije Dalmacije, *Tusculum* 2, 2009, 53 predlaže nešto preciznije datovanje, na osnovu sličnosti sa žrtvenikom koji je 187. godine posvetio Gaj Okratije Lakon (kat. br. 2). On smatra da su ova dva spomenika podignuta jedan za drugim ili u veoma kratkom vremenskom razmaku.

4. Fragment nadgrobnog natpisa, otkriven u Dokleji, ispod mosta preko Širalije.

] / [- - -] b(ene)[f]i[ci]ario (?) / co(n)s(ularis) [- - -] / Rufina [- - -] / piissim[o - - -] / - - -.

CIL III 13828; Sticotti, *Die römische Stadt Doclea in Montenegro*, 174, no. 38.

5. Fragment nadgrobne stele od krečnjaka, otkriven u selu Podglavica, na levoj obali Morače, u sekundarnoj upotrebi, ispred kuće Stanka Milačića, gde je služio kao stepenik.

] / F[- - -]M[- - -] / CAP[- - -] / milit(i) l[eg(ionis) - - -] / stip[e]n[diorum] /⁵ XO[- - -] / VIII[- - -] / h(ic) [s(itus) e(st)].

C. Praschniker, A. Schober, *Archäologische Forschungen in Albanien und Montenegro*, Wien 1919, no. 1; *ILJug* 1828.

Redovi 5–6: Na fotografiji (Praschniker, Schober, *op. cit.*, p. 2, fig. 2) se posle slova X vidi okruglo slovo koje bi, prema smislu natpisa, pre moglo biti Q nego O. Stoga predlažemo čitanje q(ui) [v(ixit) a(nnis)- - - m(ensibus)] / VIII[- - -].

Fragment bi se mogao datovati u I vek. Na to ukazuje formula *hic situs est*, karakteristična za južnu Dalmaciju u pomenutom stoleću (G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, 28).

MUNICIPIUM SPLONISTARUM

6. Žrtvenik od krečnjaka, otkriven u Pljevljima, uzidan u harem kuće Mustafe bega Selmanovića.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) s(acrum) / P. Ael(ius) Fusci/nus mil(es) leg(ionis) / I Ad(iutricis) b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) /⁵ Imp(eratore) L. Sept(imio) Severo / Pert(inaci) Aug(usto) et Albi(no) Caes(are) / co(n) s(ulibus) v(otum) l(ibens) m(erito) p(osuit).

C. Patsch, Sandžak novopazarski u rimsko doba, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* 6, 1894, 475, br. 23; idem, Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und Herzegowina* 4, 1896, 282–283, no. 23; CIL III 13847; CBFIR 460; M. Mirković, *Municipium S(.). A Roman Town in the Central Balkans, Komini near Pljevlja, Montenegro*, Oxford 2012, 34, no. 12; eadem, *Municipium S. Rimski grad u Komini kod Pljevalja*, Beograd 2013, 68–69, br. 12.

Žrtvenik je posvećen 194. godine, za konzulata Septimija Severa i Klodija Albina.

7. Žrtvenik od krečnjaka, otkriven u Kominima, na imanju učitelja Gavre Ostojića, gde je služio kao podupirač drvenog koša postavljenog uz kuću.

Deae Xante (!) / Nemesi et Geni/o municipi(i) Hel() / Saturninus /^s {b} b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis) leg(ionis) XI Cl(audiae) / lib{i}es (!) posuit.

Д. Сергејевски, Римски натписи Босне, Ужичког краја и Санцака, *Споменик СКА93*, 1940, 156, бр. 24; А. Цермановић-Кузмановић, Вотивни споменик из Комина, *Старинар*20, 1969, 25–28 = *AE* 1971, 303; *ILJug* 602; *CBFIR* 451; Mirković, *Municipium S()*, 34, no. 11; eadem, *Municipium S.*, 68, br. 11.

Red 3: *municipi(i) h(uius) Cermanović-Kuzmanović. Fl(avius) Sergejevski, ILJug, Mirković. Hel(?)CBFIR.*

Žrtvenik se datuje na kraj II veka ili početak III veka: *CBFIR*, p. 358, ad no. 451.

8. Nadgrobna stela od krečnjaka, nađena 1965. godine u Kominima kod Pljevalja, na poznoantičkoj nekropoli na lokalitetu Beli Breg, blizu groba III.

D(is) M(anibus) s(acrum) / Aulo Gab/lio Liberali / q(ui) v(ixit) a(nnis) XXIIIX /^s Fl(avius) Aper / b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis) / m(emoriam) p(osuit).

А. Цермановић, Римски натписи из Комина, *Старинар* 18, 1967, 204, бр. 4 = *AE* 1979, 454; А. Cermanović-Kuzmanović, *Neue Funde aus dem Municipium S.*, in: J. Bibauw (ed.), *Hommages à Marcel Renard III*, Bruxelles 1969, 118–119 (*non vidi*); *ILJug* 607; *CBFIR* 452; Mirković, *Municipium S()*, 34, no. 13; eadem, *Municipium S.*, 69, br. 13.

Red 2–3: *Gabi/lio* Mirković.

Nadgrobni spomenik se datuje u II vek: *CBFIR* 359, ad no. 452.

9. Nadgrobni spomenik od krečnjaka, otkriven 1966. godine u Kominima kod Pljevalja, na poznoantičkoj nekropoli II.

[D(is)] M(anibus) s(acrum) / Raoniae (!) Au/tumnae q(uae) v(ixit) / a(nnis) XL Scard(onitanae) / Asidonius / Vitellianu/s 7(centurio) c(o)h(ortis) II mil(liariae) / c(oniugi) c(arissimae) p(osuit).

A. Cermanović-Kuzmanović, *Neue Funde aus dem Municipium S.*, 121 (*non vidi*); *ILJug* 612; С. Лома, Клаудије Гал и Северови нови сенатори. Истраживања из епиграфике, просопографије и римске политичке историје деведесетих година II века, Београд 2010, 276, бр. 9 = *AE* 2010, 1153; Mirković, *Municipium S()*, 35, no. 15; eadem, *Municipium S.*, 71, br. 15.

Red 2: *Ratoniae* Cermanović-Kuzmanović, *ILJug*, Mirković. *Raoniae* (!) Loma, uz napomenu da je reč o obliku gentilicija *Ravonius*.

Druga polovina II veka ili III vek. *Terminus post quem* za datovanje je 168. ili 169. godina, kada je osnovana kohorta *II milliaria Delmatarum* (С. Ферјанчић, Нове кохорте Марка Аурелија у војсци Далмације и Горње Мезије, у: К. Марицки Гађански (ур.), *Антика као инспирација и предмет истраживања кроз миленије. Зборник радова*, Београд 2017, 269–270).

10. Nadgrobnni spomenik, nađen na Ilijinom Brdu kod Pljevalja.

D(is) M(anibus) / Ae(lio) Felicia/no mi(liti) le(gionis) / XIII Ge(minae) q(ui) v(ixit) a(nnis) ^oXXV filio / dul(cissimo) Maxi/mus et Fi/[±2]a p(arentes).

W. Kubitschek, *Aus Dalmatien und seinem Hinterlande*, *Vjesnik za historiju i arheologiju dalmatinsku* 15, 1928, 38; *ILJug* 1370; Mirković, *Municipium S()*, 40, no. 35; eadem, *Municipium S.*, 82, br. 35.

Red 7–8: *Fi[rm]a* Kubitschek. *Fi/aetia* *ILJug*, uz napomenu da je ime moglo glasiti *Fi/rma* ili *Fi/nita*. *Fi/aetia* (?) Mirković.

Kao donju hronološku granicu za datovanje spomenika treba uzeti Hadrijanovu vladavinu (117–138. godine) pošto Felicijan nosi gentilno ime *Aelius*. Formula *vixit annis* je u Dalmaciji karakteristična za doba poznog principata (Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, 29). Ona ukazuje da bi Felicijanov spomenik možda trebalo datovati u vreme posle vlade Marka Aurelija (161–180. godine).

11. Nadgrobnna stela od krečnjaka, nađena u Kominima kod Pljevalja, na nekoj livadi. Potom preneti u dvorište Abdul-efendije Karaahmetovića.

D(is) M(anibus) s(acrum) / Aur(elia) Vendo / s(ibi) viva p(osuit) / et Aur(elio) Ma^oximo mi/liti filio / q(ui) (vixit) an(nis) XXV.

Н. Вулић, Антички споменици наше земље, *Споменик СКА71*, 1931, 119, бр. 285; idem, Антички споменици наше земље, *Споменик*

CKA 98, 1940–1948, 132, бр. 291; *ILJug* 1725 = *AE* 1986, 549; Mirković, *Municipium S()*, 36, no. 17; eadem, *Municipium S.*, 72–73, br. 17.

Kao *terminus post quem* za datovanje natpisa treba uzeti vladavinu Marka Aurelija (161–180. godine), zbog gentilnog imena *Aurelia/Aurelius*.

12. Nadgrobna stela od krečnjaka, nađena 1965. godine u Kominima kod Pljevalja, na poznoantičkoj nekropoli na lokalitetu Beli Breg, između grobova br. VI i VII.

D(is) M(anibus) s(acrum) / T. Aurel(io) Aplini / vet(er)ano q(ui) v(ixit) a(nnis) LXX / et Aur(eliae) Vendoni /^s coniugi T. Aur(elius) / Turus p(arentibus) p(ientissimis) p(osuit).

A. Цермановић, Римски натписи из Коми́на, *Старинар* 18, 1967, 204, бр. 5 = *AE* 1979, 455; A. Cermanović-Kuzmanović, *Neue Funde aus dem Municipium S.*, 119 (*non vidi*); *ILJug* 603; Mirković, *Municipium S()*, 35–36, no. 16; eadem, *Municipium S.*, 72, br. 16.

Red 6: *p(atri) p(ientissimo)* Cermanović-Kuzmanović.

Kao *terminus post quem* za datovanje natpisa treba uzeti vladavinu Marka Aurelija (161–180. godine), zbog gentilnog imena *Aurelia/Aurelius*.

RISINIUM

13. Nadgrobni natpis nađen u Risnu.

C. Staius C. f(ilius) / Serg(ia) Celsus / evoc(atus) Aug(usti) donis / donatus bis corona /^s aurea torquibus / phaleris armillis / ob triumphos belli / Dacici ab Imp(eratore) Caesa(re) Nerva Traiano Aug(usto) /¹⁰ Germ(anico) Dac(ico) Parthico / Optimo 7(centurio) leg(ionis) VII Geminae / in Hispania t(estamento) p(oni) i(ussit) et epulo / dedicavit.

CIL III 6359 + p. 1491; *ILS* 2665; *IDRE* 305.

Spomenik je, sudeći prema Trajanovoj titulaturi, podignut između proleća 116. godine i leta 117. godine. Car nosi titulu *Parthicus*, koju je dobio 20. ili 21. februara 116. godine (D. Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt 2004³, 123). Datum njegove smrti – 7. avgust 117. godine – treba uzeti kao *terminus ante quem* za datovanje, jer nije okarakterisan kao *divus* (cf. P. Le Roux, *L'exercitus hispanus et les guerres daciques de Trajan, Mélanges de la Casa de Velázquez* 21, 1985, 94).

SPISAK SKRAĆENICA

AE = *L'Année épigraphique*, Paris

AV = *Arheološki vestnik*, Ljubljana

CBFIR = E. Schallmayer et al., *Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiarier-Inschriften des Römischen Reiches. Der römische Weihebezirk von Osterburken I*, Stuttgart 1990.

CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*

Godišnjak CBI = *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Sarajevo

IDRE = C. C. Petolescu, *Inscriptions de la Dacie romaine: Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (Ier-IIIe siècle) I-II*, Bucarest 1996-2000.

ILJug = A. Šašel, J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*, Ljubljana 1963; *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*, Ljubljana 1978; *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*, Ljubljana 1986.

ILS = H. Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae I-III*, Berlin 1892-1916.

OPEL = *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum I-IV*, Budapest – Wien 1994-2002.

RE = *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*

Споменик СКА = *Споменик Српске краљевске академије*, Београд

WMBH = *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und Herzegowina*, Wien

ŽA = *Živa Antika*, Skopje

ZPE = *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bonn

Snežana FERJANČIĆ

ROMAN ARMY ON THE SOIL OF MONTENEGRO:
EPIGRAPHIC EVIDENCE

Summary

Epigraphic evidence from the territory of Montenegro pertaining to the Roman army testifies to the history of the province of Dalmatia and its garrison. Inscriptions mentioning soldiers and regiments were discovered on four sites: in Risan (Risinium), Duklja (Doclea), Komini and Pljevlja (Municipium Splonistarum) and Kosijerevo.

The earliest piece of epigraphic evidence dates from the governorship of Lucius Funisulanus Vettonianus (ca. 80–83 A.D.). It reveals the duties of the Roman officers serving in Dalmatia. An *optio* of the legion *IV Flavia* was appointed to renew the bridge and the boundary stones on the private property of Vesii in the valley of Trebišnjica. Epigraphic monuments from Montenegro imply the existence of stations of *beneficarii consularis* in Doclea and Municipium Splonistarum respectively. The evidence includes altars dedicated to various deities (Juppiter, Epona Regina, Genii and Nemesis) and two funerary inscriptions. The duties performed by *beneficarii consularis* in Doclea and Municipium Splonistarum must have been manifold. They probably included traffic control, since both towns were located near vital communications. The station in Municipium Splonistarum could be related to the silver mines in the town's vicinity. Posts of *beneficarii consularis* in mining districts are attested throughout the Roman provinces. Epigraphic evidence implies that a detachment of the cohort *II milliaria Delmatarum*, which was stationed in the area of Čačak on the border between Dalmatia and Moesia Superior, garrisoned Municipium Splonistarum after the reign of Marcus Aurelius. The regiment's centurion, who buried his wife in the town, could have commanded the detachment.

Epigraphic evidence from Risinium and Municipium Splonistarum reveals soldiers recruited in these towns. A member of the distinguished family of Statii from Risinium served in the praetorian guard and was promoted to the centurionate in the legion *VII Gemina* in Hispania. Trajan decorated him for bravery in Dacian campaigns. Inscriptions from Municipium Splonistarum and its territory are particularly important because they testify that the recruitment encompassed the native population. Onomastic evidence implies that soldiers were drafted among the Delmatae who formed the dominant indigenous group in the town. They have been deported to the area after the suppression of the Dalmatian–Pannonian revolt (9 A.D.), to work in the local mines.